

Elektron sənəd dövriyyəsi elektron dövlətin atributu kimi

Arzu Hüseynova¹, Ofelya Mazanova²

¹İqtisadiyyat və Sənaye Nazirliyinin İqtisadi İslahatlar Elmi Tədqiqat İnstitutu, Bakı, Azərbaycan

²Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti, Bakı, Azərbaycan

¹elm@box.az, ²ofelyaofelya@mail.ru

Xülasə—Elektron dövlətə keçidin iqtisadi səmərəsi təhlil edilir, elektron sənəd dövriyyəsinin tətbiqinin təşkilatın xərclərin qənaət etməsi, işgüzar əlaqələrin yaxşılaşdırılması və əməkdaşların məhsuldarlığının artırılması əsaslandırılır.

Açar sözlər – elektron dövlət, elektron hökumət, elektron sənəd dövriyyəsi, dövlət xərcləri

I. GİRİŞ

Müasir qloballaşma dövründə dünyada informasiya-kommunikasiyalar texnologiyalarının (İKT) inkişafı vacib amillərdən biridir. Onun tətbiqi müasir həqiqəti dəyişdirir: İKT siyasi, iqtisadi, sosial və mədəniyyət sahələrində əsaslı dəyişikliklərə səbəb olur.

Səmərəli dövlət idarəetmə sistemində İKT-nin rolu və yeri aktual məsələlərdəndir. İnkişaf etmiş ölkələrdə idarəetmənin təkmilləşdirilməsinin vacib tendensiyası “Elektron dövlətin”-in yaradılmasıdır. “Elektron dövlət” ənənəvi dövlət və ya onun analoqu deyil, bu İKT-nin “savadlı” istifadəsi ilə dövlət orqanlarının qarşılıqlı fəaliyyət proseslərinin dəyişdirilməsi, dövlətin qlobal informasiya məkanına inteqrasiyası, ölkənin iqtisadi, sosial və siyasi inkişaf məqsədi ilə İKT-nin inkişafı və mənimsənilməsidir. “Elektron dövlət” informasiya cəmiyyətinin formalaşması şəraitində dövlət qarşısında qoyulan qloballığı və mürəkkəbliliyi ilə səciyyələnən bir neçə mərhələli və kompleks məsələdir.

Respublikamızda “elektron dövlət”-in tətbiqində informasiya resurslarının formalaşdırılmasının və istifadəçilərin ondan faydalanması üçün real şəraitin yaradılmasının böyük əhəmiyyəti vardır. Bununla əlaqədar olaraq informasiya resurslarının yaradılmasına yönəldilərək tədbirlərin həyata keçirilməsi vacibdir. Bundan ötrü ilk növbədə informasiya resurslarından istifadə edənlərin maraq dairəsi müəyyən edilməli, daha sonra isə informasiya resurslarının toplanmasına və formalaşdırılmasına yönəldilən tədbirlər həyata keçirilməlidir. Bu məsələlərin həll edilməsi “Elektron-hökumət” proqramının çərçivəsində həyata keçirilə bilər. Digər tərəfdən, belə bir proqramın reallaşdırılmasında iştirak edən dövlət qurumları ilk növbədə daxili, sonrakı mərhələdə ümumdövlət maraqlarına cavab verən informasiya bazasını təşkil edən informasiya resurslarının formalaşdırılması məsələlərinin həlli ilə məşğul olmalıdırlar [1].

II. “ELEKTRON HÖKUMƏT” ELEKTRON DÖVLƏTİN BİR QOLUDUR

“Elektron hökumət” dedikdə, müasir informasiya-kommunikasiya texnologiyalarında istifadəyə, informasiyanın dəyərliliyinə, etibarlılığına, çatarlılığına və qorunmasına

əsaslanan informasiya sistemlərinin yaradılmasına; dövlətin idarəetmə funksiyalarının sosial-iqtisadi baxımdan həyata keçirilməsinin özünü doğrultmasına real şərait yaradan bir idarəetmə sistemi başa düşülür. Belə bir sistemin fəaliyyət göstərməsi dövlətçiliyin möhkəmlənməsinə və inkişafına, dövlət hakimiyyəti orqanlarının fəaliyyətinə ictimai nəzarətin təşkilinə, cəmiyyətin və eləcə də dövlətin resurslarından məqsədyönlü və qənaətlə istifadə olunmasına, biznes strukturları resurslarının səmərəli sərfiyatına, vətəndaşların mənafələrinin qorunmasına və onların intellektual səviyyəsinin yüksəldilməsinə və sairəyə xidmət edir.

“Azərbaycan Respublikasının dövlət orqanlarında informasiya təhlükəsizliyinin təmin edilməsi üzrə tədbirlər haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 29 dekabr 2004-cü il tarixli 172 nömrəli Fərmanına uyğun olaraq, Azərbaycan Respublikasının dövlət orqanları üçün İnternet şəbəkəsi seqmentinin yaradılması, saxlanması və inkişafının təmin edilməsi çərçivəsində Xüsusi Dövlət Mühafizə Xidməti tərəfindən “AZSNET” (Azerbaijan State Network) İnternet şəbəkəsi seqmenti yaradılmış, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İcra Aparatı (www.president.az), Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi (www.meclis.gov.az), Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti (www.cabmin.gov.az), bir çox dövlət orqanı yüksək sürətli İnternetlə təmin edilmiş və veb sahifələri həmin seqmentdə yerləşdirilmişdir [2].

Bu gün respublikada bütün nazirlik və dövlət müəssisələrinin veb-sahifəsi vardır, bəzi idarələr isə interaktiv rejimdə məsləhət xidmətləri göstərirlər. Dövlət Gömrük Komitəsi, Ədliyyə Nazirliyi, Satınalmalar üzrə Dövlət Agentliyi və bir sıra digər orqanlar daxili elektron sənəd dövriyyəsi mexanizmlərini yaradırlar, Vergilər Nazirliyi isə vergi deklarasiyalarını elektron formatında qəbul və emal edir.

Dövlət orqanlarının informasiya sistemləri arasında informasiya dövriyyəsinin təşkilinə və vətəndaşların dövlət orqanlarının göstərdiyi elektron xidmətlərdən “bir pəncərə” prinsipi əsasında istifadəsinə şərait yaratmaq məqsədilə www.e-gov.az “elektron hökumət” portalı yaradılaraq istifadəyə verilmişdir. Hazırda “elektron hökumət” portalına 42 dövlət orqanının informasiya sistemləri qoşulmuş və bu qurumların 382 elektron xidmətlərinin portal vasitəsilə həyata keçirilməsi təmin olunmuşdur. “Elektron hökumət” interaktiv rejimdə dövlət orqanlarında mövcud olan informasiya sistemlərindən səmərəli istifadəni təşkil etməyə, onların arasında təhlükəsiz əlaqələrin yaradılması, sorğuların verilməsi, cavablandırılması və elektron xidmətlərin göstərilməsi zamanı informasiya sistemlərində mövcud olan sənədlərin vətəndaşlardan toplanmasına imkan verir.

Günümüzdə avtomatlaşdırılmış sənəd dövriyyəsi “Giriş-çıxış və qeydiyyat”, “Azərbaycan Respublikası əhalisinin dövlət reyestri” sistemlərinin, vahid miqراسiya sisteminin verilənlər bazalarını, uçota götürülmüş fiziki şəxslərin axtarış bazalarını, Azərbaycanın ünvanlar reyestrini, Tələbə Qəbulu üzrə Dövlət Komissiyasının, Rəhbərlik və Yüksək Texnologiyalar, Vergilər nazirliklərinin, Gömrük Komitəsinin və s. portallarını birləşdirir [3].

Gələcəkdə bu siyahı sahibkarlara xidmət göstərən və ya sosial müdafiə və əhalinin məşğulluğu, təhsil, elm, səhiyyə, hüquq, mədəniyyət, turizm, gənclər, idman, nəqliyyat və s. sahələrdə fəaliyyət göstərən bütün digər idarə və dövlət təşkilatlarını da əhatə edəcəkdir [5].

“Elektron hökumət”in formalaşdırılması, o cümlədən elektron xidmətlərin təşkili üzrə tapşırıqlardan irəli gələn bütün tədbirlərin icrası məqsədilə əlaqələndirilmiş fəaliyyət davam etdirilməkdədir.

III. ELEKTRON SƏNƏD DÖVRİYYƏSİ SİSTEMİNİN TƏTBİQİ

Qlobal informasiya cəmiyyəti dünyada elmi məlumat infrastrukturunun və informasiya şəbəkələrinin qurulmasını qaçılmaz edir. İnformasiyanın elektron sənəd dövriyyəsi sistemi fərdi xüsusiyyətlərə malikdir. İlk növbədə bu sistem böyük həcmli informasiyaların qəbulu, emalı, saxlanması və yayılması üçün nəzərdə tutulub.

İnformasiyanın analitik emalı prosesinin avtomatlaşdırılması onların istifadəsinin yeni istiqamətini, elmi-tədqiqatı və təcrübə-konstruktor işləri (ETTKİ) ilə innovasiya arasında əlaqəni müəyyən etməyə və bu sahədə təkliflərin işlənilərək həyata keçirilməsinə imkan verir. Elektron sənəd dövriyyəsiindən istifadənin üstünlükləri aşağıdakılardır:

- İnformasiya mərkəzləşdirilmiş şəkildə bir yerdə saxlanılır, axtarışı və nizamlanması asandır;
- İnformasiyanın məxfiliyi qorunur;
- Strukturun bölmələri arasında sənəd dövriyyəsi sürətli gedir;
- Coğrafi uzaq təşkilatlarla əlaqə sürətli və rahatdır;
- Ehtiyatlara (işçi vaxtı, dəftərxana materialları, poçt göndərişləri) qənaət olunur;
- Böyük həcmli informasiya sürətlə emal edilir.
- Elektron sənəd dövriyyəsinin tətbiqindən əldə edilən səmərə müxtəlif ola bilər:
- Birbaşa iqtisadi səmərə (işçilərin sayının azaldılması və iş vaxtına qənaət);
- Nəzərdə tutulan nəticələrin əldə edilməsi dərəcəsini əks etdirən dolayı iqtisadi səmərə (pul vahidi ilə ölçülmür, lakin birbaşa səmərəyə təsir edir).

Səmərəliliyin qiymətləndirilməsi keyfiyyət və kəmiyyət göstəriciləri ilə xarakterizə olunur [4].

Elektron sənəd dövriyyəsi sisteminin tətbiqi zamanı kəmiyyət göstəriciləri əsasən sənədlərin axtarışı, razılaşdırılması və sənədlə tanışlığa sərf edilən vaxtın

azalması hesabına iş vaxtının azalması; adi gündəlik əməliyyatların həcmiminin azalması (vaxtı keçmiş tapşırıqların təhlili, tipik hesabatların hazırlanması və s.) ilə əlaqədardır. İş vaxtının azaldılması maaşa qənaətə gətirir. Lakin bu qənaət işinin işdən azad edilməsi hesabına deyil, yeni məsələlərin həlli üçün əlavə iş yerlərinə ehtiyac olmaması hesabına olur. Digər tərəfdən, müəssisə yeni, daha çox gəlirli vacib məsələlərin həlli üçün vaxt qazanır. Kəmiyyət göstəricilərinə misal olaraq, material xərcinin azalmasına səbəb olan kağız sənədlərdən imtina, sənəd dövriyyəsinin elektron formada aparılmasını və bunun nəticəsi olaraq, bütün görülən işlərin keyfiyyətinin artırılmasını və proseslərin sürətlənməsini göstərə bilərik [6].

Keyfiyyət göstəricilərinə isə aşağıdakıları aid edə bilərik: müasir təşkilat imici; istifadəçilərə xidmət keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması; korporativ mədəniyyətin artırılması; riskin azaldılması; əməkdaşların məhsuldarlığının artırılması, müəssisənin işinin nizamlanması və s.

Elektron sənəd dövriyyəsi sisteminin tətbiqi müəyyən xərclər də tələb edir:

- avadanlığın alınması;
- proqram təminatının alınması, quraşdırılması, sazlanması;
- sistemin fəaliyyətinin dəstəklənməsi.

Bu əlavə xərclər özünü doğruldur: elektron sənəd dövriyyəsinin tətbiq sistemi müəssisənin idarə edilməsini yeni səviyyəyə qaldırır və nəzərə çarpacaq səmərə verir. Adətən, informasiya sistemlərinin və idarəetmə metodikalarının tətbiqi zamanı keyfiyyət göstəriciləri üstünlük təşkil edir. Əgər bu göstəricilər müəssisə üçün əhəmiyyətə malikdirsə, bu zaman onları kəmiyyət göstəricisinə çevirmək olar.

Təşkilatlarla əlaqə ənənəvi üsullarla yanaşı, interaktiv üsullarla da aparılır. Təşkilatlar vəziyyəti istənilən mürəkkəb informasiya sistemi yaratmağa və elektron sənəd dövriyyəsinə təşkil etməyə imkan verir.

Elektron sənəd dövriyyəsi funksional sistemi vasitəsilə aşağıdakı məsələlər həll edilir:

- sənədlərin elektron formalarının interaktiv rejimdə hazırlanması və qəbulu;
- sənədlərin emalı;
- bazaların yaradılması;
- elektron nəşrlər;
- analitik məsələlərin həlli və statistik təhlil;
- elektron sənədlərin təhlükəsizliyinin təmin edilməsi.

Bu məsələlərin həlli üçün təşkilatlarda inteqral elektron avtomatlaşdırılmış fond (məlumat bazası, informasiya sistemləri, referativ-bibliotik məlumat bazaları, innovasiya texnologiyaları) yaradılmışdır. Belə fondların yaradılması müəyyən vaxt, proqram təminatı və maliyyə xərcləri tələb edir. İstənilən ehtiyat, xüsusi ilə də informasiya ehtiyatları, sistemləşdirilmiş saxlama, keçid və yayılma alətləri olmadan istifadə edilə bilməz. Buna görə də elmi-tədqiqat təşkilatları arasında informasiya dövriyyəsi prosesini təkmilləşdirmək və

daha keyfiyyətli elektron xidmətlər həyata keçirmək üçün “elektron imza”dan aktiv istifadə edilməyə başlanmışdır [7].

Elmi təşkilatlar interaktiv elektron sənəd dövriyyəsi aparmaq imkanına malikdir. Dünya standartlarına uyğun sənəd dövriyyəsi aparmaq məqsədi ilə bütün elmi təşkilatlar Azərbaycan Respublikası Rabitə və Yüksək Texnologiyalar Nazirliyinin Milli Sertifikat Xidmətləri Mərkəzindən “elektron imza” əldə etmişdir [8].

Elektron sənəd dövriyyəsi sisteminin tətbiqinin keyfiyyət qiymətləndirilməsi göstəricilərini nəzərdən keçirək.

CƏDVƏL 1. ELEKTRON SƏNƏD DÖVRIYYƏSİ SİSTEMİNİN TƏTBIQININ KEYFIYYƏTİNİN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

Göstəricilər	Miqdarı
Elektron sənəd sayının kağız sənəd sayı ilə nisbəti, %	51
Kağız sənədlərin sayı	987
Elektron sənədlərin sayı	500
Əməkdaşların cəlb edilməsi, %	47
İdarəedici heyət və ya mütəxəssislərin sayı	32
Sənədlərlə işləyən faktiki əməkdaşların sayı	15

Bu gün elektron sənəd dövriyyəsinə keçidin səmərəliliyini qiymətləndirmək üçün aşağıdakı sadə düsturdan istifadə edilə bilər:

$$T=(t_0-t_1)*k$$

burada T- elektron sənəd dövriyyəsinə keçiddən sonra əməkdaşların vaxtına qənaət;

t_0, t_1 – elektron sənəd dövriyyəsinə keçənə qədər və sonra razılaşdırma və imza toplanmasına sərf edilən zaman;

k – ay ərzində sənədlərin sayı.

Bu göstəriciləri toplamaq bir az qəlizdir. Ona görə də səmərəliliyi qiymətləndirmək üçün birbaşa ölçmələr və ekspert qiymətləndirməsi aparmaq olar.

Birbaşa ölçmə aparmaq üçün sistemin tətbiq verilənlərinin (əməkdaşların yüklənməsi hesabatları, sənədlərin sayı və s.) təhlili; əməkdaşların sənədlə əməliyyatlara sərf etdikləri vaxtın saniyəölçənlə ölçülməsi; material xərcinin hesablanması zəruridir. Lakin, bütün göstəriciləri birbaşa ölçmək olmur, onda daha doğru nəticəni ekspert üsulu ilə almaq olur [11].

Ekspert qiymətləndirməsi xüsusi hazırlanmış sorğu-anketin nəticələrinin statistik riyazi üsullarla emalı nəticəsində aparılır. Sorğu-anketlərə təşkilat üçün spesifik olan göstəricilər daxil edilir. Bu göstəricilərə ədədi orta qiymətlər verilir (cədvəl 2).

Hər hansı təşkilatın misalında elektron sənəd dövriyyəsinin tətbiqindən əldə edilə bilən səmərəni hesablamaq olar. Alınan səmərəni idarənin inkişafına yönəltmək olar.

Xarici ekspertlərin rəyinə görə elektron sənəd dövriyyəsinin tətbiqi aşağıdakı üstünlükləri verir:

- əməkdaşların məhsuldarlığının 25-50% artırılması;
- sənədlərin yaradılması və emalına sərf edilən vaxtın 75%-ə kimi azaldılması;

- sənədin saxlanmasına xərclərin 80%-ə kimi azaldılması.

CƏDVƏL 2. İQTİSADI SƏMƏRƏLİLİYİ QIYMƏTLƏNDİRMƏK ÜÇÜN GÖSTƏRİCİLƏR

Göstəricilər												
Əməkdaşların sayı												
Orta əməkhaqqı												
Əsas əməliyyatlar												
Əməliyyatlar	Sənədlərin qeydiyyatı	Sənədin hazırlanması	Sənədlərin təsdiqlənməsi (razılaşdırma, imzalanma və s.)	Sənəd emalına nəzarət	Sənədin çoxaldılması	Sənədlərin axtarışı	Sənədlər üzrə hesabatın formalaşması	Tanıqlıq və əks-əlaqə	Sənədə baxılma və imzalanma	Sənədin çatdırılması	Sənədin razılaşdırılması	Nəzarət
	Bir əməliyyata sərf edilən vaxt								Əməliyyatların sayı			

Beləliklə, əməkdaşların və qarşılıqlı əlaqədə olan təşkilatların kompleks halda elektron dövlətə keçidi daha böyük iqtisadi səmərə əldə etməyə imkan verir.

Elektron dövlətə keçid təşkilatın ehtiyatlarına qənaət, işgüzar əlaqələrin yaxşılaşdırılması, əməkdaşların məhsuldarlıqlarının artırılması ilə gəlirin artması və zərər riskinin azalması deməkdir.

IV. NƏTİCƏ

İnformasiya-kommunikasiya texnologiyaları müasirləşdikcə onların iqtisadi idarəetmə sisteminə təsir göstərmək dairəsi genişlənərək ölkənin idarəetmə sisteminin bütün elementlərini əhatə etməyə başlayır. Dövlətin bütün mərkəzi idarəetmə strukturlarında vətəndaş cəmiyyətlərinin fəaliyyətinin əlaqələndirilməsinə, onların potensialından ölkənin sosial-iqtisadi tərəqqisi naminə səmərəli istifadə olunmasına imkan yaranır. Ölkəmizin xalq təsərrüfatının bütün sahələrinin, təhsilin, elmin, mədəniyyətin, səhiyyənin potensialını xalqın rifah halının yüksəldilməsinə yönəldilən vahid məqsədə səfərbər edir. Müasir informasiya texnologiyalarının hər bir mənzilə nüfuz etməsi vətəndaşların intellektual potensialının üzə çıxarılmasına və özgənəkiləşdirilərək ondan bütün cəmiyyətin, dünyanın bəhrələnməsinə yol açır. Məhz buna görə informasiya texnologiyalarının geniş tətbiqinə nail olmuş ölkələrin həm intellektual elmi potensialı, həm də sənaye potensialı digər ölkələrlə müqayisədə xeyli yüksəkdir. Sosial-iqtisadi vəziyyəti, yaşayış şəraiti, intellektual səviyyəsi, yaradıcılıq potensialı yüksək olan xalqın gələcəyinin «ışıqlı» olacağı heç bir şübhə oyatmır. Odur ki, informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının mənimsənilməsi və tətbiq edilməsinin genişləndirilməsi ölkəmizdə hər bir vətəndaşın mənafeyinə xidmət edən informasiya cəmiyyətinin

formalaşdırılmasına şərait yaratdığı üçün hərtərəfli dəstəklənməlidir.

Bu zamanın tələbidir, tərəqqinin meyarıdır, cəmiyyətin maddi və mənəvi dəyərlərindən səmərəli istifadənin faktorudur, eyni zamanda mövcud resursların, sosial-iqtisadi potensialın strateji məqsədlər, dayanıqlı və dinamik inkişaf üçün səfərbər olunmasının göstəricisidir [12].

Qlobal informasiya cəmiyyətinin iqtisadiyyatı, iqtisadiyyatın inkişafı və ən əsası yayılması ilə qaynaqların istifadə edilməsi üçün bütün ölkələrdə məlumat infrastrukturunun və informasiya şəbəkələrinin qurulmasına təminat verir.

Beləliklə, elektron sənəd dövriyyəsinə keçiddən maksimal səmərə almaq üçün təşkilatın həcmi, fəaliyyət istiqaməti və s. nəzərə alınmalıdır.

ƏDƏBİYYAT

- [1] "Azərbaycan Respublikasının inkişafı naminə informasiya və kommunikasiya texnologiyaları üzrə Milli Strategiyanın (2003-2012-ci illər)" (17 fevral 2003-cü il).
- [2] Azərbaycan Respublikasında rabitə və informasiya texnologiyalarının inkişafı üzrə 2010-2012-ci illər üçün Dövlət Proqramı (Elektron Azərbaycan)" (11 avqust 2010);
- [3] "Azərbaycan Respublikasında rabitə və informasiya texnologiyalarının inkişafı üzrə 2005-2008-ci illər üçün Dövlət Proqramı (Elektron

- Azərbaycan)" (21 oktyabr 2005-ci il).
- [4] "Elektron imza və elektron sənəd haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu (9 mart 2004-cü il, № 602-IIQ).
- [5] "Elektron ticarət haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu (10 may 2005-ci il, № 908-IIQ)
- [6] R.M.Əliquliyev, T.X.Fətəliyev "Elektron elm" proqramının həyata keçirilməsi zamanın tələbidir, Biznes dünyası jurnalı, may, 2010-cu il
- [7] <http://e-gov.az>
- [8] <http://weboxu.com/blog/1254.html> Rəşad Mehbalıyev: E-demokratiya, e-nəsil, e-seçkilər... Avropa Gənclər Parlamenti, Krakov
- [9] Воронков В.И. Проблемы формирование электронных информационных ресурсов по научно-технической и экономической деятельности в Украине: следующий этап / В.И.Воронков // Научно-техническая информация. - 2003. - № 4. - С. 9-13.
- [10] Пархоменко В.Д. Научные и организационные проблемы управления информационными ресурсами / Пархоменко В.Д., Гончаренко А.П., Пархоменко А.В. // Научно-техническая информация. - 2001. - № 3. - С. 31-34.
- [11] Гусейнова А.Д. Информационно-аналитическая система «Наука и инновации» / Proceedings of the Fifth International Conference, Vinnytsia: Universum-Vinnytsia, 2006.
- [12] Голосов Ю.И., Брагина Г.А., Пржиялковская М.Н. Электронные документнаучно-технической информации в системе ВНИИЦ / Труды 10-й Всероссийской научной конференции «Электронные библиотеки: перспективные методы и технологии, электронные коллекции» – RCDL'2008, Дубна, Россия, 2008.